

ՅԱԿՈՒՐ ՕՇԱԿԱՆԻ
ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՏՈՐԻՆ
ԾՆՈՒՆԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԻՍԵԱՆ

1947-ին, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքի տպարանէն լոյսին կու գար Յակոբ Օշականի 672 էջերու մէջ խտացած Հայ Գրականութիւն Հատորը, որ կոչուած էր դառնալու դասագիրքը գէթ յաջորդող մի քանի տասնամեակներու Մփիւռքի երկրորդական վարժարաններու եւ ուսումնական այլ հաստատութիւններու բարձրագոյն դասարաններու ուսանողութեան:

Այս գիրքին ծնունդը ունի իր պատմութիւնը, որ այլ բաներու կողքին մասամբ կ'արտացոլացնէ նաեւ Մփիւռքի մէջ գիրք հեղինակելու եւ գայն լոյսին բերելու ողիսականը:

Մեզի համար որոշ չէ, թէ Օշական ե՛րբ, ինչո՛ւ եւ ինչպէ՛ս յղացած է հայ գրականութեան դասագրքային հատորի մը ի՛ր պատրաստութեան գաղափարը, սակայն այդ մասին մեզի ծանօթ առաջին ակնարկութիւնը կ'երթայ 1926 Նոյեմբեր 24-ին, երբ այդ թուակիր եւ Նիկոսիայէն վաճան թէքէեանին¹ ուղղած իր նամակին վերջին հատուածին մէջ, դժգոհանքի որոշ գունաւորումով մը կը գրէ. «Գիրքը² արդէն մոռցած եմ ... Մեզք եղաւ ահագին աշխատանքին ...»³:

Սակայն, ինչպէս չետազայ տուեալները կը հաստատեն, գիրքը որոշապէս հեռու է եղած հրատարակութեան պատրաստ վիճակի մը մէջ ըլլալէ:

Կը թուի թէ այս գիրքին պատրաստման թէ հրատարակման հարցերը կը տրուին մոռացութեան կամ ի պահ կը դրուին՝ գուցէ գեղեցիկ օր մը անոր վերադառնալու փափաքով: Այս նիւթին, մեզի ծանօթ, յաջորդ արժարժումը կը կատարուի 1934-ին, երբ

Կիպրոսի մէջ կը կազմուի, Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան ուսուցչակազմէն բաղկացած Քննող Թանձնաժողով մը, որ պիտի շունչ ու մարմին տար Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Կեդրոնի դասագիրքերու պատրաստութեան ծրագիրին, որ չէր սահմանափակուէր լոկ հայ գրականութեան կամ հայոց պատմութեան դասագիրքի մը հրատարակումով, այլ կը նպատակադրէր աւելի լայն ընդգրկում՝ հայկական երկրորդական վարժարաններու կրթական ծրագիրին ամբողջական դասագիրքերու շարք մը, բոլոր նիւթերուն վերաբերող:

Այս առթիւ հրատարակուած յայտարարութիւնները անպատասխան չեն մնար: Անոնց կ'արձագանգեն Նշան Սասթհեան, Մանասէ Շնորհօքեան, Թարութիւն Աստուրեան, Գէորգ Մեսրոպ եւ ուրիշներ: Սակայն, կանխելով դէպքերուն ընթացքը, նշենք թէ, ժամանակի ընթացքին, ծրագիրը իր լայն տարողութիւնը կը կորսնցնէ, տակաւ կը կծկուի, մինչեւ որ «այս գեղեցիկ գործը» կը վիժի «առանց որեւէ արդիւնք տալու»⁴:

Թանձնաժողովի սկզբնական կազմին գլխաւոր դէմքը կը հանդիսանայ Օշական, իսկ անոր մեկնումէն ետք, 1934-ին, երբ վահան Թէքէեան կը պաշտօնակոչուի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւն, ան նոր թափով կը ձեռնարկէ ծրագիրին իրագործումին:

Թէքէեան, որ ծանօթ էր Օշականի որակին, չի լիշեր վերջինիս "դասագիրք"ը ու նորինսկ կը զարմանայ անոր գոյութեան, սակայն անմիջապէս կ'որդեգրէ գաղափարը ու կը մղէ Թանձնաժողովը այդ ուղղութեամբ, եւ Օշականի ուղղուած իր 18 Յունուար 1935 թըւակիր նամակով կը ջանայ խանդավառել զայն, որ այնքան ալ ջերմ չի թուիր ըլլալ այս ուղղութեամբ, ու կը յայտնէ, թէ «երէկ նիստ ունեցանք իրրեւ դասագիրքերու յանձնաժողով եւ միաձայնութեամբ որոշեցինք, է՛ն առաջ, որ քու հայերէնի դասագիրքիդ ձեռագիրը ուզենք եւ տպագրել տանք Բարեգործականին: Ճիշդ է որ մութին մէջն ենք, ե՛ս մանաւանդ՝ որ հոս միայն լսեցի անոր գոյութիւնը, թէ՛ եւ այս վայրկեանիս կ'անդրադառնամ որ ան է հաւանօրէն՝ որուն մէկ քանի էջերը, մէջտեղերէն, 4-5 տարի առաջ դրկած էիր ինծի Փարիզ: Ըսինք որ ասկէ առաջ զայն չներկայացնելու պատճառը - անդամակցութիւնդ Թանձնաժողովին - վերցած էր հիմա եւ դուն ու մենք կրնայինք ազատօրէն յանձնել եւ ընդունիլ ձեռագիրդ: Այս մասին պաշտօնապէս ալ գրուեցաւ կամ իսկոյն պիտի գրուի քեզի իմ կողմէս կը ինդրեմ որ շուտով գոհացում տաս առաջարկին, որպէսզի գոնէ այդ մէկը պահանջներ-

րուն կարելի եղածին չափ շուտով գոհացած ըլլալ: Փորձով կ'ըզգամ, գալէս ի վեր, հայերէնի դասագիրքի պակասին աղէտը տղոց եւ տառապանքը ինծի համար⁵:

Այս նամակէն նուազ քան շաբաթ մը ետք, 24 Յունուար 1935 թուակիր նամակով մը Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան Ընդհանուր Տնօրէն Գրիգոր Կիրակոսեան կը հրաւիրէ Օշականը որ ղրկէ իր պատրաստած հալ գրականութեան դասագիրքը⁶:

Կը թուի, թէ Օշական, քաջալերուած Թէքէեանի ներկայութենէն, նոր թափով կը վերակախի ի պահ դրուած դասագիրքին աշխատանքին: Յետագայ բերուած անտիպ նամակներուն մէջ կը ներկայացնենք այս առընչութեամբ Օշական-Կիրակոսեան նամակագրութիւնը⁷, ուրկէ պարզ կը դառնան գիրքին բովանդակութիւնը, կառուցը, գիրքին պատրաստութեան մեկնակէտերը եւ Օշականի մանկավարժական հայեացքները:

Թէքէեան, իբրեւ այս Յանձնաժողովին ամենէն հեղինակաւոր դէմքը, կու տայ իր կարծիքը՝ գրաւոր:

Հետեւեալ էջերուն մէջ կու տանք նաեւ այդ գրաւոր անտիպ⁸ կարծիքը, որուն կողքին կու տանք նաեւ դա՛րձեալ գրաւոր եւ անտիպ կարծիքը Նշան Սաաթճեանի կողմէ ներկայացուած հալ գրականութեան հատորին մասին, նպատակ ունենալով գէթ այդ ձեւով մասնակի հէնք մը լառաջացնելու եւ բաղդատութեան եզր մը գոյացնելու անոնց միջեւ:

Պաշտօնապէս ներկայացուած այս տեղեկագրերէն անկախ՝ 5 Յուլիս 1935 թուակիր նամակով մը Թէքէեան իր կարծիքը կը փոխանցէ Նշան Սաաթճեանին⁹:

Միւս կողմէ, շատ հաւանական է որ Թէքէեան եւ Օշական այս առընչութեամբ նամակներ փոխանակած ըլլան, միտքեր արծարծած ու գնահատումներ բանաձեւած: Դժբախտաբար, սակայն, այդ նամակագրութեան մա՛նուանդ Թէքէեանի բաժինը կը թուի թէ տակաւին կը մնայ անյայտ, մինչ Օշականէն կան հատուկենտ նամակներ¹⁰, որոնք նոյնպէս ամբողջականօրէն չեն լուսաւորեր Օշական-Թէքէեան լարաբերութիւնը՝ դասագիրքին առընչութեամբ:

Հ. Բ. Ը. Միութեան դասագիրքերու ծրագիրին տապալումէն ետք, կը թուի թէ դարձեալ շրջան մը մութին մէջ կը մնայ Օշականի Հայ Գրականութիւն դասագիրքին ճակատագիրը, հակառակ կատարուող հաւանական խօսակցութիւններուն, որոնք, կ'ենթադրենք, տեղի ունեցած պէտք է ըլլան Երուսաղէմի մէջ, ուր Օշական կ'անցնի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութենէն ետք՝ հալ գրականութիւն դասաւանդելու համար ճեմարանականներուն:

1942 Յուլիսին ետք լույսին կու գայ այս հատորը¹¹, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի տպարանէն: Սակայն, մեր ունեցած նիւթերը չեն թույլատրեր չստակ եւ ամբողջական պատկերացում մը կազմելու Օշականի այս հատորին լույս ընծարման առիթին եւ սուեայններուն մասին:

Գիրքի պատրաստման ողիսականին մասին առկայ յարաբերաբար ամբողջական սուեայններէն կարելի է եզրակացնել, որ գիրքին գաղափարն ու անոր գոնէ կարգ մը հատուածները ծնած էին արդէն 1926-ին: Հաւանաբար Օշականի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ դասաւանդութեան տարիները աւելի իրապաշտութիւն, ձեւ, կերպարանք ու տարողութիւն տուին հատորին մշակման գործին (հեղինակներ, նիւթերու ընտրութիւն, դասի կառույց, եւն.)՝ շեշտակիօրէն աւելցնելով Օշականի լետեղեունեան մանկավարժական փորձառութիւնը: Արդարեւ՝ Մուշեղ Իշխան, Մելգոնեանի մասին իր լուշերուն մէջ, անդրադառնալով հայերէնի դասաւանդման, կը նշէ թէ Օշական գրեթէ չէր գործածեր դպրոցական դասագիրքը եւ փոխարէնը՝ կը պատուիրէր ընդօրինակել գրական այն ստեղծագործութիւնները, որոնց վերլուծումն ու դասաւանդումը կը կատարէր ինք¹²:

Կը թուի թէ գիրքին երկնումին վճռական այս երկրորդ հանգրուանէն ետք, երրորդ եւ եզրափակիչ փուլը կը հանդիսանայ Օշականի Երուսաղէմի գործունէութիւնը, ուր ան «զպրոցական պահանջներին ընդառաջելով»¹³ վերջնական ձեւ կու տայ հատորին, ունենալով «պաշտպանութիւնը Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Աթոռոյն, ուրկէ անիկա գտած է ոչ միայն դասական "հովանին", այլ իր իսկ նախատարր սնունդը»¹⁴: Այլ խօսքով՝ Երուսաղէմը, իր Հայոց Պատրիարքարանի հարուստ մատենադարանով եւ Պատրիարք Հօր օրհնութեամբ, կը բերէ վերջին եւ դրական նպաստը այս գիրքին ծնունդին¹⁵:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ I

Թ. Օշականէն՝ Գրիգոր Կիրակոսեանին.

1935 Փետր. 6

Երուսաղէմ

Մեծայարգ Տիար Գ. Կիրակոսեան

Ընդհանուր Տ[նօրէն] Մեյրոնեան Հաստատութեան
Նիկոսիա

Մեծայարգ Տէր,

Յունվ. 24ի ձեր հրատերին ի պատասխան կը դրկեմ գործը ձեր

ու յանձնաժողովի պ. անդամներուն ուշադրութեան յանձնելով հետեւեալ կէտերը.

ա)- Ղրկուած տետրակներուն մէջ մշակուած են 36 *նիթ*: Ատոնց մէջ intervalé են ուրիշ տասը կտորներ եւս: Այնպէս որ բնագիրներու թիւը կը հասնի 46ի: Տետրակներուն պատրաստութեան ատեն ծրագիրս էր երկու հատոր: Այժմ կը վերածնմ *միայն մէկի*: Ու պակաս կտորներուն մասին անհրաժեշտ կը նկատեմ թուել հետեւեալ անունները, որոնցմէ քաղուելու են բնագիրները (*Շղիա, Պարթեւեան, Ծաքլեան, Որբերեան, Սեղբոսեան, Յարութիւնեան, Մալեգեան, Թերզեան, Տիկիկն*) *Եսայեան, Եղիշէ Դուրեան, Արփիարեան, Լ. Ասատուր, Ջարեան, Հրանդ, Սեւակ, Զէօկիրեան, Բարսեղեան: Արեւելահայերէն՝ Ծիրվանգաղէ, Ռաֆֆի, Նար-Դոս, Դ. Տեմիրճեան, Տէրեան, Մուրացան, Արովեան*): Այս ցուցակը կ'ընդգրկէ Արեւմտահայերը *լիովին*, Արեւելահայերը՝ իրենց կարկառուն դէմքերուն մէջ:

բ)- Նոր դրուելիք կտորները պիտի չենթարկուին մանրամասն executé վերլուծումին, այլ պիտի պարունակեն միայն *յատակագիծներ*, բնագրէն բխող: Այս յատակագիծները կ'ունենան ա)- Բաներու եւ ծանօթութեանց անհրաժեշտ բաժին մը, բ)- Գրողին վըրայ կենսագրական փոքր նշմար մը, ինչպէս են արդէն գրուածները գործին մէջ, գ)- Բնագիրը լուսաւորող ու գրական ճաշակը սրող զանազան հարցումներ, դ)- Ծարադրական մասերու ցուցմունք (ոչ ամենուն վրայ): Ենթադրելով որ այս *կտորները* իրենց յարակից բլաններով գրուեն 3-4 էջ, կ'ունենանք 80ի մօտ էջերու յաւելում մը:

գ)- Անհրաժեշտ չեմ նկատեր քերականական մասը, որ կրնայ ջնջուիլ:

դ)- Ութը տասը առաջնակարգ հեղինակներէ մէյ մէկ ուրիշ texte ալ աւելցնել:

ե)- Պ. յանձնաժողովը կրնայ անուանել ուրիշ հեղինակներ եւրս, որոնք վրիպած են իմ ուշադրութենէս, պայմանաւ որ գրագէտի որոշ դէմք մը յայտնաբերուի անով:

զ)- Այն պարագային երբ գործը կը նկատուի տպագրութեան յարմար, ձեռագիրները կը դարձուին ինձի, ու անոնց դասաւորումը, բաշխումը կ'ընեմ հոսկէ, ղրկելով ձեր ցոյց տուած հասցէին պրակ առ պրակ, քանի մը հատը միասին: Նոր առնուելիք բնագիրները ինձմէ բացառիկ ժամ ու աշխատանք չեն պահանջեր: Յատակագիծներու կազմութիւնը գրեթէ բնագրական է իմ մօտ:

է)- Յառաջաբանի մը մէջ պատկերել գիրքին ոգին, վերլուծու-

մը՝ բլանները executé ընելու ընդհանուր քանի մը եղանակներ:

ը)- Կցել գիրքի վերջին ամփոփ 1-2 պրակ բռնող ուրուագիծ մը արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան, ժամանակի եւ դրպրոցներու գլխաւոր ցուցմունքներով:

Ձեր որոշումին, դիտողութիւններուն սպասելով

Յարգանքով

Յ. Օշական

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 2

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յակոբ Օշականին

Նիկոսիա, 29 Մարտ 1935

Մեծայարգ

Տիար Յ. Օշական

Երուսաղէմ

Յարգելի Տիար,

Կը հաստատենք մեր Փետր. 8 թուակիր նամակը, որով ծանուցած էինք Ձեր դրկած ձեռագիրներուն ստացումը:

Ձեր դասագիրքին ուսումնասիրութիւնը աւարտած եւ Ձեր 6 Փետր[ուար]ի նամակով մեր ուշադրութեան յանձնուած կէտերն ալ քննուած ըլլալով Դասագիրքերու Յանձնաժողովին կողմէ, կը փութանք Ձեզի յայտնել թէ Ձեր գործը ընդունուած է հրատարակութեան համար, տպագիր պրակը 2 ու կէս ոսկի վարձատրութեամբ. սակայն Ձեզի կը ներկայացնենք ստորեւ մեր կատարած աշխատանքին եզրակացութիւնը, փութով կարենալ ձեռնարկելու համար տպագրական գործին.

1.- Համաձայն ենք որ գիրքը ունենայ Յառաջարան մը եւ վերջը դրուելիք 2 պրակ բռնող ամփոփ ուրուագիծ մը արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան մասին:

2.- Համաձայն ենք նոյնպէս որ Ձեր արդէն մշակած 36 կտորներուն վրայ, ըստ Ձեր առաջադրութեան, աւելցուին կարգ մը նոր կտորներ եւ՝ առնուած Եղիայէն, Պարթեւեանէն, Ծաքլեանէն, Ռրբերեանէն, Սեդրոսեանէն (Լ. Շանթ), Յարութիւնեանէն, Մալէգեանէն, Թերզեանէն, Տիկ. Եսայեանէն, Եղիշէ Արք. Դուրեանէն, Արփիարեանէն, Լ. Ասատուրէն, Ջարեանէն, Հրանտէն, Սեւակէն, Ձեօկիրեանէն, Բարսեղեանէն, Ծիրվանգաղէն, Ռաֆֆի-

էն, Նար-Դոսէն, Դ. Տէմիրճեանէն, Տէրեանէն, Մորացանէն եւ Արովեանէն: Պիտի փափաքէինք որ շնորհուր կտորներ առնել նաեւ արեւմտահայ գրողներէն՝ Չրաքեանէ, Մրմբեանէ, Սրմաքէշ-խանլեանէ, Միք. Կիրճեանէ, Յ. Օշականէ՝ եւ Ջարիֆեանէ, իսկ արեւելահայերէն՝ Ջօրեանէ, Չարենցէ, Բակունցէ, Նազարեանցէ, Նալպանտեանէ եւ Պատկանեանէ: Կարեւոր կը նկատենք նաեւ որ տեղ տրուի "Հայկ Դիցազն"-էն էջի մը թարգմանութեան:

3.- Կ'ընդունինք որ նոր առնուելիք կտորները չենթարկուին մանրամասն վերլուծումի, ինչպէս եղած են ուրիշներ, այլ պարունակեն միայն բնագրէն թխող բացատրական յատակագիծեր: Ասոնք պիտի ունենան՝ ինչպէս կ'ըսէք.

ա) Բառերու եւ անհրաժեշտ ծանօթութեանց բաժին մը.

բ) Գրողին վրայ կենսագրական հակիրճ նշմար մը.

գ) Բնագիրը լուսատրոյ կը գրական ճաշակը սրող զանազան հարցումներ.

դ)- Ծարադրական ցուցմունք:

4.- Համաձայն ենք որ ջնջոյի քերականական մասը:

5.- Փափաքելի է որ աշխարհագրական, պատմական եւ այլ ծանօթութիւնները, որոնք հատուածներու կը հետեւին եւ երբեմն չափազանց ընդարձակ են, տրուին իրենց նուազագոյն սահմանին մէջ:

Նոյնպէս գրական վերլուծումները, որոնք երբեմն տարապայման կերպով ընդարձակ են, քիչ մը ամփոփուին:

6.- Անհրաժեշտ է որ ձեռագիրները ամբողջութեամբ վերատեսութեան մը ենթարկէք եւ այդ առիթով սրբագրոյի ամենաթեթեւ հեզնական շեշտն անգամ որ տեղ տեղ կ'երեւայ այս կամ այն հեղինակին մասին խօսուած ատեն. օրինակ՝ "Առ Ջեփիոն Ալեմտաղի" կտորին ծանօթութեան մէջ (Երդ. "Մեծաթռիչ" որակում) Խրիմեանի, Ալիշանի եւ Բագրատունիի, եւն.:

7.- Փափաքելի է որ միատեսակ ըլլան ծանօթութեանց բաժնի բոլոր վերնագիրները (օրինակ՝ «Բառեր», «Բառ եւ Ծանօթութիւն», «Բացատրութիւններ» նոյն խմբաւորումին տարբեր խորագիրներն են Փաւստոսի, Խրիմեանի եւ Պէշիկթաշլեանի կտորներուն հետեւող բացատրութեանց մէջ գործածուած):

Նոյնը նաեւ՝ միւս խմբաւորումներու խորագիրներուն համար:

8.- Հեղինակներու մասին տրուած կենսագրական եւ գնահատական հակիրճ ծանօթութեանց մէջ անհրաժեշտ կը տեսնենք չիչատակումը հեղինակներու գէթ կարեւոր գործերուն: Նոյնիսկ լաւագոյն պիտի ըլլար որ այս մասը քիչ մը անելի ընդարձակ թուր-

ւեր իր ամբողջութեանը մէջ¹⁶:

Այս առթիւ թելադրութիւն մը: Լաւագոյն չպիտի՞ ըլլար առնել Երուանդ Օտեանէն երգիծական կտոր մը, որպէսզի իր դէմքը յայտնուէր լրիւ: Եթէ չէք ուզեր արդէն դրուած կտորը վերցնել՝ պէտք պիտի ըլլայ տալ նաեւ երգիծական գրուածք մը, ճանչցնելու համար երգիծաբանը:

9.- Տրուած ըլլալով որ գործը ամբողջութեամբ աչքէ պիտի անցընէք եւ նոր կտորներ պիտի աւելցնէք հիներուն վրայ, անհրաժեշտ է որ աստիճանաւորում մը հաճիք ընել անոնց դասաւորումին մէջ, դիտարկէ՞ք դժուարը, որպէսզի դասագիրքը օգտակար կերպով գործածուի նախակրթարաններու վերի երկու դասարաններուն եւ երկրորդական վարժարաններու մէջ հաւասարապէս:

Ձեռագիրները ամբողջութեամբ Ձեզի կը վերադարձնենք ապահովագրեալ ծրարով: Կը խնդրենք որ ծրագրուած աշխատանքը կատարելէ յետոյ հաճիք մաս առ մաս դրկել մեզի, որպէսզի աչքի առջեւ ունենանք վերջնական ձեւը եւ կարգադրութիւններ ընենք տպագրութեան մասին:

Հաճեցէք մեզի հաղորդել նաեւ թէ Երուսաղէմի տպարանը կրնա՞յ գոհացուցիչ կերպով կատարել տպագրական գործը. այդ պարագային դիտրին պիտի ըլլար փորձերու սրբագրութեան աշխատանքը եւս, գոր հաւանօրէն պիտի փափաքէիք անձամբ ընել կամ գէթ մասնակցիլ անոր:

Կը խնդրենք որ այժմէն կարգ մը անհրաժեշտ ցուցմունքներ ընէք նաեւ տպագրական տառերու մասին: Տարակոյս չկայ թէ հատուածները, բառերը, վերլուծումները, հրահանգներն ու շարադրութիւնները կը պահանջեն զատ զատ կամ գոնէ 3-4 տեսակ տառերու գործածութիւնը:

Պիտի փափաքէիք որ գիրքը ներկայանալի ըլլար նաեւ իր ծաւալով, եւ այս առթիւ կը խորհինք որ հարկ է գայն քիչ մը աւելի մեծ բռնել քան ճոյ. *Մեղրագետը*: Այս մասին դուք բան մը ունէի՞ք արդեօք աւելցնելիք:

Սպասելով Ձեր լուրերուն,

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 3

Յ. Օշականէն՝ Գրիգոր Կիրակոսեանին

935 Ապրիլ 10

Երուսաղէմ

Մեծ. Տիար Գ. Կիրակոսեան
Ընդ. Տ. Մ. Կ. Հաստատութեանց
Նիկոսիա

Մեծայարգ Տիար,

Ընդունած եմ Ձեր 29 թուակիր եւ ապահովագրեալ ծրար-ձե-
նագիրը: Պարտք կը զգամ շնորհակալութիւն յայտնելու Ձեզի եւ
պատ. Յանձնաժողովին՝ կատարած ընտրութեան համար:

Ձեր նամակին զանազան բարակրաֆներով կը յայտնէք կարգ
մը դիտողութիւն-թելադրութիւններ որոնց, կը պատասխանեմ:

1- Յառաջարանը կը գրուի: Բայց վերջը դրուելիք ուրուագիծը
(Հ.Գ. պատմութեան) չի՞ կարելի հանել իր ծրագրային կազմէն ու
վերածել - միշտ ամփոփ - Արեւմտահայ Գրականութեան պատ-
մութեան մը, սանկ 120-150 էջոնց: Ներփակ ձեր նկատառումին
յանձնուած ծրագիրը կը խնդրեմ որ ենթարկէք լուրջ քննութեան:
Այս փոքր յաւելումը գիրքին տարողութիւնը պիտի ընդարձակէր: Ի
յառաջագունէ յանձն կ'առնեմ այդ մասին ձեռագիրը ամբողջո-
թեամբ ենթարկել յանձնաժողովին անաչառ դիտողութեանց, վա-
սնզի խելամուտ եմ իմ դիրքագածութեանց տագնապին: Բայց
դպրոցական աշխատանք մը վեր է հեղինակի մը համակրանք-
հակակրութիւններէն: Այդ հարցին շուրջ երբ երկուստեք ապահո-
վութիւն ստեղծուի, կը խորհիմ թէ գիրքը պիտի շահի թէ նիւթա-
պէս թէ բարոյապէս: Նիւթապէս՝ վասնզի դասագիրքին այդ մասը
պիտի լրացնէ գրականութեան մը պատմութեան պակասը: Բարո-
յապէս՝ վասնզի աշխատանքը պիտի բարձրանայ գրական շնորհի:
Երբ համաձայնութիւն գոյանայ այս մասին, այն ատեն ձեր նա-
մակին ճիշդ բարակրաֆով թելադրած դիտողութիւնը կը դադրի
ինքնին: Այլապէս հեղինակներու գլխաւոր գործերուն թումը կրնայ
աւելցուիլ, բայց դժուար է վերստին խմբագրել այդ կենսագրա-
կան-գրական հակիրճ ծանօթութիւնները, գիրքին մարմինին մէջ
համեմատութիւն մը պահելու տեսակէտէն:

Անձնական փորձառութենէ գիտեմ որ կտորի մը վերլուծումը
այնքան աշխատանք կը պահանջէ որքան կենսագրական այդ
ծանօթութեան ընդլայնումը, դասաւանդութեան ատեն, ժամի տե-
սակէտէն ալ: Իմ նախասիրութիւնս կ'երթայ առաջին կարելիու-

թեան: Կ'ըսեմ ասիկա՝ կանխաւ ծանօթ ըլլալով աշխատանքին խմբագրական դժուարութեան, վասնզի ինչ որ ըրեր եմ տարիններու ընթացքին,-- ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ-- զիս վարժեցուցած են այս աշխատանքին: Հիմա ներհակ մարզանք մը կը հարկադրեմ միտքիս: Ամէն պարագայի, կո՛ւ տաք ձեր որոշումը:

2- Ռոբիշ (6) բարակրաֆով մը կը շեշտէք պէտքը ձեռագիրը անգամ մըն ալ քննութեան ենթարկելու, անկէ պակսեցնելու համար *հեզնական շեշտը*: Ես չգտայ այդ շեշտը այդ հատորին մէջ: Ամէնէն ատելի փորձաճառը մասը Պ. Չօպանեանին նոտրածը պիտի ըլլար: Կարդացի ու տեսայ որ ոչինչ կայ հերետիկոսական: Արդէն դասագիրքը, իբր հասարակաց բեմ մը, վեր է այդ փոքրութիւններէն: Ձեզի չափ ես ալ բժախնդիր եմ այդ մասին: Քննադատութիւն չէ որ կը գրենք, այլ դասագիրք:

3- Դասաւորման խնդիր:

Ահա թէ ինչպէս է ծրագիրը: Գիրքը պիտի պարունակէ 4 գլխաւոր մասեր:

Ա-ին մէջ որ նկատի ունի նախակրթարանի 5-6րդ դասարանները՝ կտորները պիտի ըլլան դիրին, ընդհանրապէս հիներէն, դասականներէն եւ բոմանթիքներէն (մերը անշուշտ) վերցուած: Թիւր՝ 60-էն 80 կամ հարիւր- երկու տարուայ ընթացք: Իւրաքանչիւր հատուածին պիտի ընկերանան ա)- *բառ եւ ծանօթութիւն*. բ)- *հակիրճ կենսագրական ակնարկ մը*. գ)- *հարցարան մը* (առաւելապէս գաղափարներու վերլուծում եւ գրական ճաշակի կազմում). դ)- *շարադրութիւն մը*:

Բ-ին մէջ որ նկատի ունի 7րդ դասարանները՝ մուտք ունին դժուար կտորները մասնաւորաբար արեւմտահայ գրականութենէն: Իբր ծաւալ իւրաքանչիւր կտոր պիտի չանցնի 2 երես էջը: Այդ հատուածին կ'ընկերանան ա)- *բառ եւայլն*: բ)- *վերլուծական յատակագիծ* (քերանացի կամ գրաւոր իրագործելի) որ *ոճի*, *լեզուի*, *դպրոցի*, *ոգի* հարցերուն շուրջը պիտի դառնայ ու պիտի բխի կտորէն. գ)- *հեղինակը*. դ)- *շարադրական մրցանք*:

գ)- *Իրագործուած վերլուծումներ*, որոնց նմոշները տեսաք ծրագրին քննութեան ատեն: 15-20 հատ, զանազան սեռերէ: Աստեք անջատուելով գործին մարմինէն ու տարուելով իրենց բաժինին մէջ այլեւս գիրքին *mesure*ը չեն վտանգեր: Ասոնց "երբեմն չափազանց ընդարձակ" նկարագիրը ինքնին կը դադրի երեւալէ:

դ)- *Գրականութեան պատմութիւն*, որուն ծրագիրը ներփակ կը գտնէք:

Այսպէս դասաւորուած գիրքը լուծած կ'ըլլայ *Դասագիրքին*

հարցը որ ամենէն դժուարն է ինծի համար: Երկու երեք տարիներու վրայ երկարող այս ընթացքին մէջ եւս նկատի ունեցեր եմ *ժամանակի* հարցը: Գիտեմ որ այդ դասարաններուն մէջ հայ[երէն]ը իբր ծամ ունի *շատ շատ երեք*: Մէկը՝ շարադրութիւն, մէկը՝ ընթերցում, մէկը՝ բացատրութիւն: Այսպէս տնտեսուած, գիրքը կու տայ անհրաժեշտ նիւթը դասին ու պահերուն:

4- Տպագրութիւն եւ թերնիք դիտողութիւններ:

Խօսեցայ վանքին տպարանի տեսչութեան: Ահա իրենց պայմանները

ա)- 33 տող, 11 սանթիմ լայնքով. 2000 օրինակի համար կը պահանջեն ֆորմային երեքուկէս ոսկի, թուղթ[եւ] կազմ մէջը: Չեն խառնուիր փորձերու սրբագրութեան որ առանձին գործ մըն է եւ որուն համար ալ վճարում անհրաժեշտ է:

բ)- Ունին չորս տեսակ տառեր. գործածելի համաձայն հեղինակին ցուցմունքներուն:

գ)- Կ'ուզեն որոշ հրահանգ որպէսզի թուղթին գոմանտը տան: Հոսկէ գնուած թուղթը սուղ է:

դ)- Գիրքը կ'ունենայ հաւակնութիւնը *ընթացքներուն*:

5- Դուք այս մասին որոշումի մը գալէն յետոյ բանակցութեան կը մտնէք Պատրիարք Սրբազանին հետ, որուն պէտք է ուղղուին տպագրութեան հետ կապ ունեցող ամէն նիւթեր:

6- Իմ մտքիս մէջ աշխատանքին մարմինն է 30-40 ֆորմա: Երեք տարուայ ընթացք: *Մեղրագետն* քիչիկ մը ընդարձակ:

7- Նոր առնուելիք կտորներուն վրայ կատարուելիք աշխատանքը կը դրկեմ ձեզի որպէսզի թելադրութեանց կարելիութիւն ստեղծուի:

8- Գիրքին մէջ պիտի պահուի տառերու (ըստ իրենց բաժինին) միօրինակութիւնը:

9- Նոր կտորներու մէջ ծանօթութիւնները կը պահուին *սեղմ*: Հիները դժուար է փոխափխել կամ վերստին գրել:

Ահա գլխաւոր կէտերը որոնց շուրջ ձեր բարեացակամ ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ: Դասագիրքը պէտք է ինքզինքը փրկէ թէ իբր ձեւ, թէ իբր խորք: Հայերէնի դասը ամենէն ապերախտներէն է: Կտորները (անընթ.) անկէ ներս ու սպասել անոնց օգտաւէտ մշակմամբ մը մատուցուիլը ուսանողներուն, շատ վստահիլ կը նշանակէ: Ուստոր իրաւունքը չունինք: Կտորները բզիկ բզիկ բերել, ուսուցչին անձնական բաժնին վրայ *invasion*ով մը, գործը հանել է դպրոցական նկարագիրէն: Փափաքս է կենալ երկու եղանակներուն միջինին: Ու ստեղծել կարելիութիւն որպէսզի կտորը

ներկայացնէ գեղեցկութիւն՝ որքան շահեկանութիւն որ տպաւորուի
ուսանողին մէջ:

Բարի կ'ըլլաք, կը խորհիմ, ինձի հաղորդել պատ. Յանձ-
նածողովին ալ նկատողութիւնները այս պարզումներուն մասին:

Յարգանքով
Յ. Օշական

Ծրագիր
Արեւմտահայ Գրականութեան Պատմութեան

Ա. ԳԼՈՒԽ

1-Նախապայմաններ

ա)- Մեր ժողովորդին իմացական վիճակը ԺԹ.րդ դարու կի-
սուն:

բ)- Գրաբար

գ)- Աշխարհաբար

դ)- Ռուսմեական

} գրական էջեր (անընթ.)
ճետաբարութիւններ-Երոպա

2- Այիզքը

ա)- *Բազմապէս*

բ)- *Մասիս*

ԳԼՈՒԽ Բ.

Սահմանադարական սերունդ

1- Ռուսիեան

2- Զօրայեան

3- Ռսկան

4- Օտեան

} օգտապաշտներ

1- Այիշան

2- Պէշիկթաշլեան

3- Դուրեան

} առաջին
րոմանթիք մեծ
մեծ բանաստեղծները

1- Թերզեան

2- Սեթեան

3- Չերազ

4- Պէրպէրեան

5- Աճեմեան

6- Եղիա

7- Մամուրեան

} րոմանթիքներ եւ
դասականներ } Նարպէլ
Խրիմեան
Սրուանձտեանց

- 8- Տիսար
- 9- Ծերեկց

ԳԼՈՒԽ Գ.
Իրապաշտներ

- 1- Արիիարեան
- 2- Զօհրապ
- 3- Բաշայեան
- 4- Կամսարական
- 5- Զօպանեան
- 6- Սիպիլ
- 7- Հրանդ
- 8- Պարոնեան
- 9- Երոխան

ԳԼՈՒԽ Դ.
Արուեստագէտ Սերունդ

- 1- Թէքեան
- 2- Պարթեւեան
- 3- Տ[իկին] Եսայեան
- 4- Մեծարեկց
- 5- Մայեգեան
- 6- Լեւոն Սեղրոսեան
- 7- Զարդարեան
- 8- Թլկատինցի
- 9- Չրաքեան
- 10- Մրմբեան
- 11- Չէօկիւրեան
- 12- Բարսեղեան
- 13- Դուրեան (Եղիշէ)
- 14- Սեւակ
- 15- Վարուժան
- 16- Սիամանթօ
- 17- Մ. Կիրճեան
- 18- Որբերեան

որոնց իրաքանչիւրին
մէջ երևան կը բերուին,
ամփոփ գիծերով,
մեր գրականութեան
ընդհանուր
յեղաշրջում կատարած
նուճումներ

Գ[ԼՈՒԽ] Ե.
Պատերազմէն վերջ

- 1- [Անրնթ.]
- 2- Զարիֆեան
- 3- Համաստեղ
- 4- Ծ. Ծահնուր

- 5- Ն. Պէշկոթաշլեան
- 6- Շ. Նարդունի
- 7- Հ. Ջարդարեան

Գ. [ԼՈՒՆ] Զ.
Վերջաբան

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 4

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յակոբ Օշականին

Նիկոսիա, 26 Ապրիլ 1935

Մեծայարգ
Տ. Յ. Օշական
Երուսաղէմ

Յարգելի Տիար,

Ստացանք Ձեր Ապրիլ 10 թուակիր նամակը, որուն բովանդակութիւնը իր ամբողջ մանրամասնութեանը մէջ նկատողութեան առաւ Դասագիրքերու Յանձնաժողովը:

Կը փութանք հաղորդել թէ լուրջ տարակարծութիւններ չկան մեր նախորդ նամակով եղած թելադրութեանց եւ Ձեր առաջարկութեանց միջեւ: Ինչ որ կը մնայ՝ դժուար չէ կարգադրել:

Գալով Ձեր ներկայացուցած նոր առաջարկութեան, որով կ'ըսէք թէ նախընտրելի է աւելի խոշոր տեղ յատկացնել Արեւմտահայ Գրականութեան պատմութեան քան ինչ որ ծրագրուած է մեր կողմէ ալ ընդունուած էր նախապէս, դիտել կու տանք թէ այդ տեսակ ընդարձակում մը մեզ շատ կը հեռացնէ մեր նախատեսութենէն, տրուած ըլլալով որ այս տարի մեր հրատարակելիքը նախակրթարանի բարձրագոյն դասարաններուն յատուկ հայերէնի դասագիրք մըն է, եւ ձեր երկասիրութիւնը իր ընդունուած ձեւին մէջ իսկ այդ դասարաններու տարողութենէն վեր էր իր մեծագոյն մասով: Որով՝ նախ գործը աւելի եւս շժանրաբեռնելու եւ յետոյ ալ մասնատրարար Գրականութեան Պատմութեան բաժինը ամբողջական եւ կատարեալ գործ մը ընելու բաղձանքով՝ չպիտի կրնանք ընդունիլ Ձեր այս առաջարկը եւ պիտի բաւականանանք միայն հեղինակներու գլխաւոր գործերուն յաւելումաձեւով յիշատակութեամբը: Լաւագոյն պիտի ըլլար նոր հատորով մը տալ Գրականութեան Պատմութիւնը՝ Ձեր արդէն պատրաստած ուրուագիծը ընդլայնելով եւ անոր վրայ աւելցնելով Արեւելահայ Գրա-

կանութեան մասը, որով թէ ընդարձակ է թէ ալ ամբողջական գործ մը պիտի ըլլար անկա: Այս տեսակ դասագիրքի մը պէտքը զգալի ըլլալով՝ Միութեան Կեդրոնին մօտ պիտի մատնանշենք կարեւորութիւնը եւ պիտի ջանանք ընդունիլ տալ անոր հրատարակութիւնը եւս առանձին հատորով մը, եթէ տրամադիր էք այս աշխատանքը կատարելու: Ասիկա սակայն ներկայ շրջանի մեր հրատարակութեանց ծրագրէն դուրս է եւ ապագայի խնդիր:

Հետեւաբար, Դասագիրքերու Յանձնաժողովը կը պահէ իր նախորդ որոշումը, այնպէս ինչպէս հաղորդեց Ձեզի եւ դուք ալ մեր ըրած թելադրութեանց գործադրութեանց մասին հարկ եղած հաւաստիքները տուած էք արդէն: Փափաքելի էր սակայն որ դասագիրքին ետեւը դրուելիք Արեւմտահայ Գրականութեան Պատմութեան ուրուագիծը ամբողջանար Արեւելահայ Գրականութեամբ, եթէ լուրջ արգելք մը չունիք այդ փոքր աշխատանքը եւս կատարելու:

Կ'ուզենք ճշդել նաեւ սա պարագան թէ Հայերէնի դասագիրքը մօտաւորապէս 30 պրակ պէտք է ըլլայ ի հարկին առ առաւելն 1-2 պրակ անլի:

Գալով տպագրութեան, գրեցիք Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, որուն պատասխանը ստանալէ յետոյ վերջնական կարգադրութիւնները պիտի ընենք: Փորձերու սրբագրութիւնը տեղի պիտի ունենայ հոս եւ փոքր չափով մըն ալ Ձեր միջոցաւ: Առաջին ծանր փորձը մենք պիտի ընենք, իսկ երկրորդը դուք իբր հեղինակ, որպէսզի ապահով կարենանք ըլլալ թէ ծանր սխալներ եւ վրիպումներ տեղի ունեցած չեն տպագրութեան մէջ: Գործածուելիք տառերուն մասին ալ գրեցիք Ս. Պատրիարք Հօր եւ խնդրեցիք որ Ձեզի հետ խորհրդակցաբար որոշուին տառերը եւ մեզի ալ նմոյշ մը դրկուի առաջուրնէ:

Անելորդ է ըսել՝ կը սպասենք նոր առնուելիք կտորներուն եւս, որպէսզի կարելի ըլլայ զանոնք նկատողութեան առնել տպագրութենէն առաջ:

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ
Գ. Կիրակոսեան

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 5

Թ. Օշականէն՝ Գրիգոր Կիրակոսեանին

ՏՄայիս 935

Երուսաղէմ

Մեծայարգ Տ. Գ. Կիրակոսեան
Ընդհ. Տնօրէն Մ. Կ. Հաստատութեանց
Նիկոսիա

Մեծայարգ Տիար,

Ի պատասխան ձեր 26 Ապրիլ թուակիրին կը փութամ յայտնել թէ այս փութով ձեր հասցէին դրկած եմ *երեսուն կտոր*, յարակից աշխատանքներով:

Ձեր նամակին ստացումէն յետոյ ուր կը շեշտուէր պէտքը հեղինակներու վրայ աւելի լայն տողերու, փորձ մը ըրի Մ. Չերագի եւ Ռ. Ռրբերեանի գրական դիմագիծը աւելի ընդլայնուած տալու, ինչ որ պիտի կատարուէր, ըստ իմ առաջարկին, գիրքին ետեւը: Կարիքը կը ներկայանայ, յարմարելու համար ձեր ծրագրին, հեղինակներու վրայ գրուած բաժինները բերելու այդ բլանկին: Ու տպագրութեան ընթացքին կատարելի աշխատանք մըն է ատ: Եթէ ես կը գորգորամ տակաւին իմ ծրագրիս վրայ, գրականութեան պատմութեան ներքին ոլորտն է բուն ազդակը այդ փափաքիս: Ուրիշ բան է մարդը տնկել իր կտորին ներքեւ՝ ինքնիրեն, միևնակ: Ուրիշ՝ գայն տեսնել քովն ի վեր իր նմաններուն, իր մասերովը ամբողջին իր նպաստին մէջ: Յետոյ, մինչդեռ առանձին ընթացքին մէջ կառուցում, շրջանակ, ընդհանուր գաղափարներ ու *սիւթեմ* պիտի գային առաջին բլանկի, հոս ատոնք չեն կրնար խնդրոյ նիւթ դառնալ:

Ձեր այն առաջարկին թէ Հ[այ] Գրականութեան Պատմութեան դասագիրքի մը պատրաստութեան պէտքն ու գաղափարը կը պաշտպանէք պատկանեալ մարմնին մօտ, հետո է զիս խանդավառելէ, վասնզի դպրոցի համար գիրք գրելու ատենս անցեր է այլ: Այդ պատմութիւնը *տիրական* միայն կրնայ գրուիլ: Ու ատիկա տպող չ'ունենար: Մինչդեռ, դասագիրքին մղումին տակ դասագիրքը լուսաստորող, նոյն ատեն մեր գրականութիւնը ամփոփ գիծերու մէջ համադրող իմ ձեռնարկը աւելի ներդաստութեան արժանի կը նկատեմ: Նորէն ձեր գիտնալիքն է ատիկա:

Ղրկուած կտորները ծրագրային նկարագրով աշխատանք ունին իրենց կից: Կը խորհիմ թէ անոնց մէկ կարելոր մասը մատչելի է քիչ շատ պատրաստուած ուղեղին: Այդ մարգանքները, առանց

այդ պատրաստուած ուսուցչին, անկարելի կը դառնան: Երբեմն մտքէս կ'անցնի անոնց իրագործումը գրել զատ գիրքով մը: Կըրնա՞ք մտածել այդ ուղղութեամբ: Ֆրանսերէն բոլոր ընթերցման գիրքերը ունին *ուսուցչին գիրքը*:

Ծառալի մասին ձեր սահմանը չեմ կարծեր որ տրականական խստութիւն ունենայ: Ծահանին¹⁷ հետ խորհրդակցեցայ տարուան մէջ բացատրելի նիւթերու քանակին վրայ: Երեսունէն անելի չի կարծեր ան: Ես ալ այդ փորձառութիւնը ունիմ: Դասագիրքին 80-90 կտորները երկու տարուայ լիովի նիւթ կը մատակարարեն: Հիմա չեմ կրնար ճշդել թէ այդ աշխատանքը քանի՞ պրակ կրնայ ըլլալ: Բայց լաւ ու նորը թողթի վրայ 4-500 էջը անհետեւ քան մը չ'ըլլար: Ամէն պարագայի, երբ քանի մը ֆորմա տպուի, այն ատեն պարունակութեան հարցը յստակ կը դառնայ:

Հեղինակներու բաժինը գիրքին մէջ տարածելէ վերջը, յաւելուածին բաժինը խնդրական կը դառնայ այլևս: Ծատ շատ շրջանակներ միայն պիտի հանուին. դպրոցներու դիմագիծ եւ շրջափոխութիւն: Ատիկա կը կատարեն նաեւ արեւելահայ գրականութեան ալ վրայ:

Տպագրութեան հարցին համար այսօր տեսայ Մեսրոպ Սրբազանը: Պիտի կրնամ քան մըն ալ զեղչել տալ, վասնզի թողթի մասին յստակ գաղափար չունէին: Պրպտոմներս ցոյց տուին թէ թողթը կարելի էր անելի ածան հայթայթել: Այն ատեն այդ համեմատութեամբ ֆորմային գինն ալ կ'իջնայ: 2 հազար ֆորմա¹⁸ ես եմ խորհած: Եթէ հազար օրինակի միայն պէտք ունիք, այն ատեն շատ անելի կ'ածաննայ: Այս մասին գրեցէք ինձի ձեր տրամադրութիւնը:

Անշուշտ իմ գրադոմներս պատճառ են որ չկարենամ զբաղիլ փորձերով: Բայց *վերջին փորձը անպատճառ կը տեսնեմ*: Միս կողմէն՝ գիրքը պէտք է հասնի յառաջիկայ դպրոցական շրջանին համար: Այնպէս որ ձեռագիրներուն ուսումնասիրութիւնը բարի եղէք օր առաջ կատարելու եւ տպագրութեան ձեռնարկելու որքան կարելի է շուտ: Հինգ ամիս կայ առջեւինս ու յոյս ունիմ թէ կը յաղթենք դժուարութեանց:

Տակաւին առնուելիք 10 կտոր ալ կայ, որոնց աշխատանքը հետզհետէ կ'իրագործեմ ու կը դրկեմ:

Սպասելով ձեր պատասխանին

Յարգանքով

Յ. Օշական

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒ 6

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յ. Օշականին

Նիկոսիա, 24 Մայիս 1935

Մեծայարգ
Տիար Յ. Օշական
Երուսաղէմ

Յարգելի Տիար,

Ստացանք Ձեր Մայիս 8 թուակիր նամակը եւ առանձին ծրարով դրկուած 22 (եւ ոչ թէ 30 ինչպէս հաղորդած էիք) կտոր բնագիրները յարակից թուղթերով միասին:

Այս նոր կտորներուն ուսումնասիրութիւնը նոր հարկադրանք մը կ'ըլլայ անդրադառնալու գիրքին ծաւալի խնդրին եւ անգամ մը եւս կրկնելու թէ գործը պէտք չէ անցնի առաւելագոյն 30 պրակի սահմանը՝ ամէն գնով: Ոչ միայն նիւթական պատճառներով, այլ նաեւ անոր համար որ դասագիրքը իր այդ ծաւալով լիովին կը բաւէ արդէն երկու երեք տարուան դասարանական աշխատանքի-ստիպուած ենք այս չափը յարգել եւ խնդրել Ձեզմէ որ հնարաւոր բոլոր խտացումները եւ սեղմումները կատարէք 30 պրակը չանցնելու համար:

Գալով խտացումի աշխատանքին՝ ատիկա դժուար չէ կատարել, քանի որ զեղչումի խնդիր մըն է պարզապէս եւ ոչ թէ նոր մշակումի, որուն համար թերեւս ժամանակը պակսէր Ձեզի: Արդարեւ, արագ ակնարկով մը կարելի է նշմարել թէ դասագիրքի կազմութեան ծրագիրը չափազանց լայն բռնուած է: Յիշենք քանի մը պարագայ, որոնց մեծագոյն մասին անդրադարձած էինք արդէն նախապէս եւ պէտքը շեշտած կարգ մը ամփոփումներու:

ա)- Մէկէ աւելի հեղինակներ կան որոնցմէ կտորներ առնուած էին նախապէս եւ հիմայ յաւելուածական առաքումին մէջ կը գտնենք երրորդ, չորրորդ եւ աւելի կտորներ այդ հեղինակներէն-օրինակ՝ Վարութանէն, Սիամանթոյէն, եւն.: Առնուած կտորներուն արժէքը չէ որ խնդրոյ առարկայ կ'ընենք, բայց պէտք է նկատի առնել նաեւ թէ ուր կը հասնի գիրքին ծաւալը եւ պէտք է հրաժարիլ նոր կտորներէ: Հեղինակէ մը մէկ երկու կտոր լիովին կը բաւէ. երբ մանաւանդ գրական վերլուծումի խոր աշխատանք մը կը կատարուի անոնց վրայ եւ ի յայտ կը բերուի նաեւ գրողին դէմքը:

բ)- Երբոր գիրքին ծաւալը սեղմելու պարտադրանքը ունինք, առանց մեծ անպատեհութեան կրնանք դուրս ձգել Ծաքարեանի,

Տողրամանի և Մանուէլեանի պէս գրողները:

գ)- Տիգրան Ամիրճանեանի բանաստեղծութեան բնագիրը դրանել զատ, տուած էք նաեւ անոր թարգմանութիւնը: Այս վերջինը անկորդ է, ինչպէս անհրաժեշտ չէ նաեւ այդ կտորին հետ բաղդատութիւնը Վարուճանի նամակին զոր կարելի է մատնանշել իբր դուրսէն կատարուելիք ընթերցում: Նոյնը նաեւ Ինտրայի մէկ կտորին հետ Վարուճանէն եղած մերձեցումին համար:

դ)- Ծանօթութեանց բաժինը շատ լայն բռնուած է եւ անհրաժեշտ է սեղմել ջնջելով միջակ դժուարութեամբ բառերը, որոնց բացատրութիւնը անհրաժեշտ չէ բարձրագոյն դասարաններուն համար եւ ուրիշներ ալ պէտք է ամփոփել: Այսպէս, մեր խօսքը մասնաւորելով Ռբեքեանի կտորին վրայ կատարուած աշխատանքին՝ անհրաժեշտ չի թուիր, օրինակ, 1, 3, 4 եւ 5 բառերուն ծանօթացումը եւ "Ալեմտաղի"ի, "Օամիլ"ի, "Ենիշէրի"ի եւ "րէիզ"ի պէս բառերը կարելի է տալ 2-3 տողով, փոխանակ 10-20 եւ անլի տողեր յատկացնելու: Անլին թող տալ ուսուցիչը, եթէ պէտք տեսնէ: Նկատելի է որ "րէիզ" բառին ալ բացատրութիւնը կրկնուած է:

ե)- Առնուած բոլոր կտորներուն տակ շարադրութեան նիւթ մը անկորդ ծանրաբեռնում է թէ՛ դասին եւ թէ՛ դասագիրքին համար:

զ)- *Վերք Հայաստանի*էն առնուած կտորին դրած էք նաեւ թարգմանութիւնը: Կրնաք պահել վերջինը եւ բնագրէն ալ քանի մը նախադասութիւն կամ փոքր հատուած մը միայն տալ ծանօթութեանց բաժնին մէջ՝ հեղինակի լեզուին իբր նմոյշ:

Այս բոլորը ցոյց կու տան թէ կարելոր չափով մը կարելի է ամփոփել ու զեղչել ձեռագիրը, որպէսզի 30 պրակը չանցնի: Պէտք չէ անգիտանալ թէ անկէ կախում ունի դասագիրքին տպագրական ծախքը, որ չափազանց նկատուած է Կեդրոնին կողմէ, որուն հաղորդած էինք Ձեզի հետ մեր կատարած բանակցութիւնները եւ ծանուցած պիտուէն, որ 200 ոսկիէն անլի գումար մը պիտի ըլլար: Կեդրոնի հետ մեր բանակցութեանց ելքը մեծ չափով կախում պիտի ունենայ հետեւաբար Ձեզի ըրած մեր թելադրութեանց գործադրութենէն, որ զգալապէս պիտի զեղչէ ծախքերը եւ պիտի դիրացնէ գործին կարգադրութիւնը: Կը խնդրենք որ այս սարագան նկատի առնէք:

Միւս կողմէ, Ձեր ուշադրութեան կը յանձնենք նաեւ սա կէտերը.

ա)- Ձե՞ք կարծեր որ նախակրթարաններու բարձրագոյն դասարաններու տողոց (Ե. Զ. Է.) կարողութիւնը գերզնախառել պիտի

ըլլար երբ, օրինակ, անոնց յանձնուէր հեղինակ մը ամբողջութեամբ կարդալու եւ ուսումնասիրելու աշխատանքը, անոր լոյսին տակ վճռելու համար թէ ո՞րն է անոր գլուխ-գործոցը:

բ)- Հեղինակներու կենսագրական գիծերը, որոնց իբր նմոյշ տուած էիք Ռրբերեանը եւ Չերազը, անոնց մշակման ծաւալի մասին ուզելով մեր կարծիքը, կը գտնենք թէ՛ ընդարձակ եւ թէ՛ տըղոց կարողութենէն բարձր: Չեր առաջին առթիւ դրկած կտորներուն տակ դրուած կենսագրական գիծերուն վրայ յանձնարարած էինք անելցնել ներկայացուած հեղինակին գործերուն յիշատակութիւնը եւ ատիկա բաւական պիտի ըլլար, առանց վերլուծական մանրամասն փորձի մը՝ ի յայտ բերելու համար անոր գրական դէմքը, եւն.: Տպագրական մէկ էջէն շատ անլի են Ռրբերեանի եւ Չերազի մասին գրուածները եւ տեղ տեղ ալ դժուար ըմբռնելի Ե. եւ Ջ. եւ նոյնիսկ Է. դասարանի տղոց համար: Ռոով պէտք կ'ըլլայ տղոց մատչելի ոճով մը տալ հեղինակի ծանօթացման եւ այլ բացատրութիւնները: Ասկէ անկախաբար, Ռրբերեանի մասին գրուածը շատ դրուատալից թուեցաւ մեզի եւ ամէն պարագայի տակ շատ մանրամասն՝ Չերազի կենսագրական գիծերուն պէս:

գ)- Վերջին անգամ դրկուած կտորներուն վրայ եղած մշակմանց մէջ տեղ տեղ պակասներ կան. բառ, եւն.: Կը պակսին նաեւ Ռրբերեանի ծննդեան եւ անոր ու Չերազի մահուան թուականները որոնք կարելուք են կենսագրական գիծերուն համար: Սխալ պիտի ըլլար Չերազի համար ըսել թէ մեռաւ "գրեթէ լքուած", երբ յայտնի է թէ ան նիւթական անձկութեան մէջ չէր բնաւ, յոբելեանով պատուրեցաւ ու այդ առթիւ հաւաքուած դրամին ալ պէտք չունեցաւ եւ իր կարգին նոյնիսկ ազգին:

Բագրատունիի թարգմանական գործերուն յիշատակութիւնն ալ ամբողջական չէ, մինչդեռ շատ դիրքին էր անոր կենսագրական գիծերը տալ, իր գործերուն ամբողջական թուումով միասին՝ քաղելով վաւերական աղբիւրներէ: Անշուշտ այս վրիպումները չէին ըլլար եթէ քիչ մը անապարանքով կատարուած չըլլար այս վերջին աշխատանքը:

Վստահ ենք որ կ'ըմբռնէք մեր նիւթական եւ այլ մտահոգութիւնները եւ Չեր լաւագոյնը կ'ընէք դիրացնելու համար գործին կարգադրութիւնը, յայտնուած բաղձանքին համաձայն մշակելով մնացած կտորները եւ արդէն դրկուածներուն վրայ ալ գործադրելով մեր թելադրութիւնները:

Առանձին ծրարով կը վերադարձնենք 22 կտորները եւ կը խնդրենք որ փութացնէք մնացածը:

Սպասելով Ձեր պատասխանին,

Յարգանքով

ԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 7

Յ. Օշականէն՝ Գ. Կիրակոսեանին

5 Յունիս 935

Երուսաղէմ

Մեծայարգ Տիար Գ. Կիրակոսեան
Ընդհ. տն. Մ. Կ. Հաստատութեանց
Նիկոսիա

Մեծայարգ Տիար,
Ընդունեցի Ձեր 24 Մաշիսը եւ ձեռագիրներու ծրարը:

Խօսելէ առաջ հատորին նկարագրի մասին, կը մօտենամ ձեր ցուցմունքներուն:

Ա)- *Ծառայի հարց*: Երբ անչաղթելի կը գտնէք արգելքները՝ քանական է որ գիրքը ամփոփուի պարտադրուած շրջանակէն ներս: Ինձի համար անորոշ է տակաւին մշակուած նիւթերուն ստանալիք պրակային կազմը: Թերեւս պակսին, թերեւս աւելնան: Վերջին պարագային անշուշտ զոհունելիքները պիտի ըլլան ա) բաղդատարար նուագ կարեւոր դէմքեր, բ)- Չարդարեանի, Պէշիկթաշլեանի, Վարուժանի, Չօհրապի կտորներուն վրայ վերլուծումները որոնց ծաւալը մեծ է ինքնին եւ զորս առաջարկեր էի, նախորդ նամակներով, բաժնել գիրքին մարմինէն ու իբր յաւելուած կցել անոր վախճանին: Թէեւ այս կարգադրութիւնը պիտի վնասէր գործին, բայց ինչ արած: Դարձեալ, միշտ յորդումի պարագային՝ կը հրաժարիմ յառաջարանէն եւ վերջարան՝ գրականութեան պատմութեան ամփոփոյթէն: Ինչպէս կը զգաք արդէն, նպատակս բնագիրներու կարելի թիւ մը ապահովելն է գործին:

Բ)- *Կտորներու հարց*: Մէկ հեղինակէ առ առաւելն երկու կրտոր: Համաձայն եմ: Ձեր ցուցմունքը (անընթ.) ընթերցունելիք կրտորը թելադրել, իմ ալ գործին կու գայ:

Գ)- Ամիրճանեանի, Բագրատունիի, Արովեանի, Սունդուկեանի, Պէշիկթաշլեանի կտորներուն արդի աշխարհաբարով թէ իրենց բնագիրներուն բարբառովը երեսան գալը գործին մէջ կարեւոր

պարագայ մըն է: Պիտի խնդրէի որ յստակ քանաձեւէիք ձեր նախասիրութիւնը: Ըստ իս, երկուքն ալ: Բայց զիջողութիւն՝ ծաւալի ուրուականին:

Դ) *Բառերու եւ ծանօթութեանց բաժին*: Աչքէ անցուցի անոնք որոնց վրայ մասնակի դիտողութիւն էիք ըրած: Ներեցէք որ ես ալ ըսեմ ուսուցչի իմ փորձառութիւնս.— փնտրտութի բաժինը որքան քիչ ձգեմք ուսուցչին, այնքան ծառայած կ'ըլլանք տղուն: Այս է եղեր իմ մեկնակէտը այդ աշխատանքին ընթացքին: Մնաց որ ամբողջ գործին մէջ նման կէտերու թիւը տասնէն աւելի չէ:

Ե) *Շարադրութեանց խնդիր*: Ես դիտած էի արդէն այդ ծանրութիւնը եւ ծրագրած ալ նիւթերը առանձին խմբել ու նետել գիրքին վերջը: Կը կատարուի ատիկա, տպագրութեան ընթացքին: Միայն անոնց թիւն է որ չի կրնար գեղշուիլ: Թերեւս մշակման թելադրութիւնները սղուին: Ասիկա յստակ կ'ըլլայ ինծի համար, երբոր իրենայաջորդ մարմինի մը ձեւին իյնան աչքեր: Միս կողմէն շարադրութեան նիւթերու նոր ծրագիրներ ալ, մէյ մէկ տողոց, առանց բլանի ու առանց ցուցմունքի: Ասկէ զատ այդ բաժինն սկիզբը (եթէ չգրուի յառաջաբանը) ընդհանուր թելադրանքներ այդ դասին մասին, նիւթերու ընտրութեան եւ մշակման մեծ օրէնքները մատչելի ընելով:

Զ) Ձեր այն դիտողութիւնը թէ տղայ մը չի կրնար հեղինակէ մը ամբողջ գործ մը կարդալու ժամանակ գտնել, այդ գործին մասին տպաւորութիւն մը գրի առնելու համար, թիրիմացութիւն մը կ'ենթադրէ: Այդ շարադրութիւնը կը թելադրէ *որեւէ գիրք մը, օր մը կարդացուած*: Ու 15-16 տարեկան տղաք անշուշտ որ հատոր մը կրնան կարդացած ըլլալ, ասոր մասին քանի մը էջ *բան ըսելու*:

Է) Ձեր դիտողութեանց ծանրութեան կեդրոնը կը կազմեն հեղինակներու մասին ըստելիքին որակն ու քանակը:

Չերագի եւ Որբերեանի վրայ դրկուածները փորձեր էին, եւ ոչ թէ արարտած կաղապարներ: Պիտի ընէիք ձեր թելադրութիւնները, ըստ այնմ գտնել տալու համար միջին եղանակ մը: Չէք ըրած ատիկա: Դուք զանոնք տեղ տեղ դժուարիմաց, տղոց տարողութեան վեր եւ երբեմն ալ դրուատալից կը գտնէք: Բայց չէք ըսեր հաստատ քան: Բարի եղէք արժանատի ուշադրութեամբ մօտենալ հետեւեալ կէտերուն

ա) Կազմուած դասագիրքին մէջ *գարագթեռ* շինող պարագայ մըն է. գոնէ ըլլալու են հեղինակներու մասին տրուած նշմարները, եւ առաւելապէս ատոնց որակն ու քանակը: Ծիշդ չէ իմ կար-

ծիրով, գրողի մը կտորին վերլուծումէն յետոյ, քանի մը տող չէզոք թուում մը տալ ու անցնիլ, ինչպէս ըրած են *Թանգարանին*¹⁹ հեղինակները: Փափաքելի չէ դարձեալ գոհանալ հեղինակի մը կենսագրական գիծերով որոնք յատուկ են ծառայեցուած անոր ամբողջական դիմանկարին, ինչպէս ըրած է *Գանձարանը*²⁰: Նոյնպէս անճիշդ բան է ընթացիկ եւ *Ֆատէ* տարրերով էջ մը տարտամ բան գրուցել աս ու ան հեղինակին հասցէին, ինչպէս կը դիտուի ասիկա *Մեղրագետին*²¹ մէջ: Հայ գրողներու վերջաբանական 4-5 տողնոց յայտնաբերեան յիշատակութիւնն ալ պղպեղն է եղանակին: Այն ատե՞ն: Հարկը կը ներկայանայ *կապուիլ միջինի* մը որ տար

1)- Գրողին անձը իր շատ մեծ գիծերուն մէջ (ուսուցիչ, գործիչ, խմբագիր եւ այլն)

2)- Գործերը, կարեւորներուն վրայ ամփոփ, քանի մը տողնոց դատումով մը որ տղուն միտքին մէջ այդ անունները *մինակ պիտի չձգէր*:

3)- Մեծարժէք գործի մը (միշտ նոյն հեղինակին) ամփոփ վերլուծումը:

4)- Աստիճանը, դերը, տեղը:

5)- Գրական պատմութեան *գատրան* (այս վերջինը անհրաժեշտ կը դառնայ այն պարագային երբ գիրքը չունենայ այդ բաժինը իբր յանկուած):

Այս ամէնը առհասարակ մէկ էջի մէջ: Այն պարագային երբ դասագիրքը պիտի չունենայ գրականութեան պատմութեան թէկուզ համառօտ ընթացք, սա ձեւով աշխատանք մը պիտի դարձանէր պակասը, դասագիրքին տալով շեշտ նկարագիր մըն ալ:

բ)- Նախապէս դրկուած կտորներու մէջ, հեղինակներու շուրջ 8-10 տողնոց նշմարներ կային: Ձեր թելադրումը՝ ատոնց տակ գործերու թուում մը անելցնել՝ տղուն միտքին մէջ անուններ անելցնել միայն պիտի նշանակէր:

Այնպէս որ ձեզի կը մնայ վերջնական ձեւը գտնելու բաժինը:

Ը) Ձեւ հասկնար թէ ինչու՞ Բագրատունիի մը թարգմանութիւններուն ամբողջական թուումը պահանջուի: Տղուն ինչո՞ւն պէտք թէ դասական գրաբարով (անընթ.) ալ թարգմանած է անկիւս իրեն արդէն կարեւորագոյնները տրուած են: Իմ տուածս շատ ու շատ է. քանի որ թարգմանութիւն մը թարգմանութիւն է ի վերջոյ: Լ. տը Լիլի²² Հոմերոսը չեն յիշատակեր գրականութեան պատմութեան մեծ գիրքերն անգամ: Ես ըրի անելին, վասնզի Հ[այկ] Դիցազնի վրիպանքը կ'ուզէի փրկել դասական արուեստի

հանգանակներ եւ օրինակներ (modèle) տալով անոր:

Թ) Հեղինակներու ծնունդ-մահ թուականները կը տրուին անպայման:

Ժ) Տակաւին ունիմ *Ռաֆֆի, Տեմիրճեան Դ., Պատկանեան, Զարեան, Զարեանց, Տէրեան, Արփիարեան, Եղիա, Պարոնեան, Մորացան, Մրմբեան, Սունդուկեանց, Ծանթ, Ա. Յարութիւնեան, Ս. Զօրեան, Ե. Դուրեան*, որոնցմէ 1-1,5 էջնոց բնագիր ու էջ մըն ալ յարակից աշխատանք: Այս աշխատանքին մեծ մասը կատարուած է արդէն:

Բանակցութիւններով, նամակներով թանկագին երկու ամիսներ սահնեցան ու դժուար է գիրքը այլեւս պատրաստ ընել յառաջիկայ դպրոցական տարիի սկիզբին: Այնպէս որ լաւ կ'ըլլայ որ ձեր յառաջիկայ նամակով վերջնական եւ վճռական բաներ ըսէք ինձի:

Տպարանը նամակի կը սպասէ:

Յարգանքներով
Յ. Օշական

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻ 8

Գ. Կիրակոսեանէն՝ Յակոբ Օշականին

Նիկոսիա. 4 Յուլիս 1935

Մեծայարգ
Տիար Յ. Օշական
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Յարգելի Տիար,

Ստացած ենք Ձեր Յունիս 5 թուակիր նամակը, որուն պատասխանելէ առաջ նոր բանակցութիւններ սկսանք կատարել մեր Կեդրոնին հետ. տրուած ըլլալով որ հրատարակելի դասագիրքերուն տարողութիւնը եւ անոնց յատկացումը պիտճէն զգալապէս փոփոխութեան ենթարկուած են նիթական պատճառներով:

Հետեւաբար՝ յառաջիկային Ձեզի տալիք մեր վերջնական պատասխանը կախում պիտի ունենայ այս բանակցութեանց արդիւնքէն:

Յարգանքով

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՕՐԷՆ

Գ. Կիրակոսեան

Տեղեկագիր
Ներկայացուած Հ. Բ. Ը. Մ.ի Դասագիրքերու
Քննութեան Յանձնախումբին

"Հայկաշէն, Հայերէնի դասագիրք բարձրագոյն կարգերու", գործ Պ. Նշան Պ. Սահաթճեանի, Հալեպ, 1934,- կը բաղկանայ 760 ձեռագիր մեծ էջերէ եւ տպագրելի է երկու հատորի մէջ: Կը պարունակէ 95 դաս, բաժնուած երկու տարուան վրայ, շարքական երեք պահի եւ տարեկան երեսուն շարքի հաշուով: Առաջին հատորը իր առաջին մասին մէջ ունի 1- Ընթերցանութեան հատուածներ (30 հատ). 2- Քերականական վերատեսութիւններ (սկսելով շատ պարզ կանոններէ) եւ երկրորդ մասին մէջ՝ Ընդհանր] Գրականութեան համառօտ եւ Հայ Գրականութեան աւելի ընդարձակ պատմութիւնները: Երկրորդ հատորը կը շարունակէ առաջինին մէջ սկսած Հայ Գրականութեան պատմութիւնը՝ կու տայ նմոյշներ հին եւ նոր հեղինակներու գործերէն, կը ցուցակագրէ գրեթէ բոլոր հայ գրողներու անունները մինչեւ 1934, շմուռնալով նաեւ հասարակ լրագրողները եւ անոնց կողմէ յիշատակուած՝ ներկայիս ապրող հայ երգիչներն ու երգչուհիները, դերասաններն ու դերասանուհիները, նկարիչներն ու գծագրիչները:

Տարակոյս չկայ որ հեղինակը հաւաքիչի բաւական գնահատելի աշխատանք մը կատարած է իր այս գործով: Իբրեւ պատմութիւն՝ գիրքը ունի տեղեկութիւններու եւ բնագիրներու ստուար պաշար մը, որ անոր գլխաւոր արժանիքը կը կազմէ: Դժբախտաբար անլի շատ են իր թերութիւնները, որոնք ըստ իս կը ներկայանան հետեւեալ կարգով.

1- Լեզուն հասարակ է, երբեմն նոյնիսկ անճիշդ: Ոճը անլի բան տափակ է, բեռնաւորուած բազմաթիւ հասարակ-տեղիք բացատրութիւններով եւ ուռուցիկ վերադիրներով:

2- Ընդհ. Գրականութեան վերաբերող հատուածները թարգմանուած ըլլալ կ'երեւին հին դասագիրքէ մը, հաւանօրէն անգլիերէն. անոնք տեղ-տեղ սխալներ կը պարունակեն, գէշ կերպով կատարուած խտացումի մը հետեւանօք:

3- Հայ Գրականութեան պատմութեան բաժինին մէջ հեղինակին ըրած դատաստանները զուրկ են խորութենէ եւ ճշդութենէ, կը

կրեն ընդհանրապէս գովական բնոյթ մը, որ ծայրայեղութեան կը հասնի երբ ի մասնաւորի ժամանակակից եւ արդի գրողներու վրայ կը խօսի հեղինակը:

4- Ընթերցանութեան նիւթերը կարելոր չափով մը կազմուած են լրագրի յօդուածներէ, որոնք հազիւ ազգային բարոյախօսական արժէք մը միայն ունին, եւ քանի մը շատ նոր հեղինակներու կտորներէն (արեւմտահայ եւ արեւելահայ) որոնք չեն կրնար իրեն օրինակ յանձնարարուիլ աշակերտին:

5- Այս պատճառաւ կը պակսին 19րդ դարու լաւագոյն հայ բանաստեղծներէն եւ արձակագիրներէն ոմանց մտքին ու ոճին նմոյշները:

6- Հեղինակներու մասին կենսագրական եւ այլ տեղեկութիւնները՝ որոնք դրուած են գործին վերջը՝ աշակերտին համար անպէտ են մեծ մասամբ՝ իրենց անհարկի առատութեամբք եւ ունին շատ սխալներ:

7- Հայ հին մատենագրութենէն մէջքերուած կտորները, բաւական ստուարաթիւ, ամենքն ալ գրաբար բնագրին ընդօրինակութիւնն են, ինչ որ անմատչելի կ'ընէ զանոնք մեր նախակրթարանի աշակերտութեան, հակառակ հեղինակին այն ենթադրութեան թէ այս դասագիրքին գործածութիւնը կանխող տարուան մը գրաբարի դասը բաւական եղած պիտի ըլլայ այդ բնագիրները հասկնալի ընելու համար աշակերտներուն:

Այս բոլոր պատճառներով, որոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ իր չափազանց ընդարձակ ըլլալը, յանձնարարելի չեմ գտներ սոյն ձեռագրին հրատարակութիւնը: Այստեհանդերձ հեղինակը մեծ ճիգ մը ըրած է զայն գրի առնելով: Իրեն սխալմութիւնը Հայ Գրականութեան եւ անոր հետ զուգընթաց՝ զայն լուսաբանող հայ կեանքին, գործը զորկ չէ արժէքէ եւ անշուշտ նաեւ առաւելութիւն մը կը ներկայացնէ նոյն նիւթը շօշափող այն գործերուն վըրայ որոնք գոյութիւն ունին: Կարելի էր ընդունիլ անոր հրատարակութիւնը այն պարագային ուր ներկայացուած ձեռագիրներուն մէջ համեմատաբար լաւագոյնը գտնուելով՝ հեղինակին թելադրուէր լորջ սրբագրութեան մը ենթարկել իր գործը:

Վահան Թէքէեան

Նիկոսիա, 6 Մարտ 1935

Պատասխանելով Դասագիրքերու Յանձնաժողովիս որոշմամբ իրեն գրուած նամակին, Պ. Յ. Օշական ղրկած է իր "Հայ Գրականութիւնը" աշխատասիրութեան 14 ձեռագիր պրակները, իւրաքանչիւր պրակը 20 մեծադիր էջ: Սոյն առարկան ընկերացուցած իր փետր[ուար] 6 թուակիր նամակին մէջ հեղինակը կը յայտնէ թէ գործը ամբողջ չէ տակաւին ու կը թուէ անունները 25ի չափ գրագէտներու որոնք դուրս մնացած են եւ որոնցմէ, կ'ըսէ, քաղուելու են մնացեալ բնագիրները: Ասով՝ գրքին վրայ պիտի կատարուի, ըստ իրեն, 80 էջի յաւելում մը: Դարձեալ, կը խօսի գրուելիք Յառաջաբանի մը եւ գրքին վերջը դրուելիք «արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան 1-2 պրակ բունդ ամփոփ ուրուագիծ»ի մը մասին, որոնց եթէ տանք 80 էջ, կ'ունենանք ընդ ամէնը 400 մեծադիր էջ ձեռագիր, հաւասար գրեթէ նոյնքան տպագրական էջի:

Պ. Օշականի դասագիրքին բովանդակութիւնն է.

- 1- Հատուածներ մեր հին մատենագիրներու գործերէն, թարգմանուած աշխարհաբարի.
- 2- Արձակ եւ ոտանաւոր կտորներ կամ հատուածներ՝ արեւմտահայ ու արեւելահայ հեղինակներէ.
- 3- Կտորին կամ հատուածին հետեւող քաժին մը «Բառեր» խորագրով (երբեմն ալ՝ «Բառ եւ ծանօթութիւն») որուն մէջ կը մտնէ հեղինակին մասին կենսագրական եւ գնահատական հակիրճ ծանօթութիւն մը: Այս քաժինը երբեմն շատ կ'ընդարձակուի եւ կը պարունակէ պատմական, աշխարհագրական եւ ուրիշ տեղեկութիւններ՝ բաւական լայն սահմանի մէջ:
- 4- «Քերականութիւն» խորագրով քաժին մը, որուն համար հեղինակը կ'ըսէ իր նամակին մէջ թէ «անհրաժեշտ չի նկատեր եւ կրնայ ջնջուիլ», ինչ որ արդարեւ իմ ալ կարծիքս է:
- 5- Կտորին գրական վերլուծումը, զանազան անուններու ներքեւ եւ զանազան ստորաբաժանումներով, ինչպէս «Արտայայտութիւն», «Վերակառուցում», համաձայն քննուած կտորին ըստ իրեն ունեցած կարեւորութեան: Այս վերլուծումը միշտ շահեկան է, որովհետեւ կը մղէ աշակերտին միտքը գրուածքի մը խորը թափանցելու եւ մասերը ամբողջին հետ համեմատելով դատելու աշխատանքին՝ առանց շատ կողմնակալութեան, քայց միշտ առաջնորդ ունենալով հիմնական [եւ] հաստատ սկզբունքներ եւ տեսակետներ:

Դիտողութիւն մը որ կրնայ կատարուիլ այս բաժնին համար՝ երբեմն անոր շատ ընդարձակ բռնուած ըլլալուն մասին պիտի ըլլայ:

6- «Հրահանգներ», «Ծարադրութիւն» եւ «Հարցարան», որոնք մեծ մասամբ առընչութիւն ունին ընդօրինակուած գրական կտորին հետ եւ կը ձգտին աշակերտը մտածելու եւ գրելու վարժեցնել: Գնահատելի է, մասնաւորապէս, շարադրութեան նիւթը տալու համար իր հետեւած վերլուծական եղանակը:

Տալով այս համառօտ բացատրութիւնը գրքին բովանդակութեան մասին, կը գտնեմ որ անոր տպագրութիւնն եւ իբրեւ դասագիրք գործածութիւնը օգտակար պիտի ըլլայ մեր նախակրթարաններու բարձրագոյն դասարաններէն զատ նաեւ երկրորդական վարժարաններուն համար:

Առ այս, փափաքելի պիտի ըլլար որ Պ. Օշական զայն ամբողջութեամբ աչքէ անցընէր վերստին, ինչպէս ինքն ալ պետքը կ'զգայ ընելու, եւ ծանօթութեանց բաժինը քիչ մը սեղմէր, ինչպէս նաեւ միատեսակ ընէր բոլոր խորագիրները որ կը յատկանշեն այդ բաժնին զանազան մասերը. (օրինակ՝ «Բառեր», «Բառ եւ ծանօթութիւն», «Բացատրութիւններ», նոյն խմբաւորումին տարբեր խորագիրներն են Փաւստոսի, Խրիմեանի, Պէշիկթաշլեանի կտորներուն հետեւող բացատրութեանց մէջ գործածուած. այսպէս նաեւ՝ միւս խմբաւորումներու խորագիրներուն համար):

Իր անելցնելիք կտորները պիտի քաղուին, կ'ըսէ Պ. Օշական, հետեւեալ անուններէն. Եղիա, Պարթեւեան, Ծաքլեան, Ռբերեան, Սեղբոսեան, (Ծանօթ?), Յարութիւնեան, Մայեգեան, Թերգեան, Տիկ. Եսայեան, Եղիշէ Եպ. Դուրեան, Արիիարեան, Լ. Ասատուր, Զարեան, Հրանդ, Սեւակ, Չօկիւրեան, Բարսեղեան, Ծիրվանզադէ, Ռաֆֆի, Նարդոս, Դ. Տեմիրճեան, Տէրեան, Մուրացան, Աբովեան, եւ կ'անելցնէ որ Յանձնաժողովը կրնայ անելցնել ուրիշ հեղինակներ եւս որոնք վրիպած են իր ուշադրութենէն:

Պիտի փափաքէի որ ըստ այնմ Յանձնաժողովս թելադրէր՝ նկատի ունենալ նաեւ Զրաքեան, Մրմրեան, Սրմաքէշխանլեան, Միքայէլ] Կիրճեան եւ Օշական հեղինակները (Զարիֆեան բանաստեղծին հետ)՝ արեւմտահայերէն, եւ Զօրեան, Զարեանց, Բակունց արեւելահայերը՝ խորհելով թէ Պարոնեանէն կայ արդէն եւ չեմ գտած հակառակ որոնումիս: Իսկ իր թուած արեւմտահայերէն ոմանք կրնան դուրս թողուիլ առանց անպատեհութեան. Լ. Ասատուրէն «Սօխմիար»ը առնուած է արդէն Զօպանեանի «Պարտիզակ»էն վերջ: Անտեղի չէ լիշեցնել նաեւ հիներէն Նազարեան-

ցը, Նալպանտեանն ու Պատկանեանը (եթէ չկան) եւ փափաք յայտնել որ տեղ տրուի «Հայկ Դիցազն»էն էջի մը թարգմանութեան²³:

Պէտք է խնդրել նաեւ հեղինակէն՝ որ տառերու (քնագիրներուն եւ խորագիրներուն) մասին անհրաժեշտ ցուցմունքներն ընէ, այն պարագային որ տպագրութիւնը որոշուի: Տարակոյս չկայ թէ Կտորները, Բառերը, Վերլուծումները եւ Հրահանգներն ու Ծարադրութիւնները կը պահանջեն զատ-զատ կամ գոնէ 3-4 տեսակ տառերու գործածութիւնը:

Վահան Թէքէեան

Նիկոսիա, 21 Մարտ 1935

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Թէքէեան կը հրատիրուի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւն՝ հայ գրականութիւնը դասաւանդելու եւ հոն կը մնայ մինչեւ 1934:
2. Նկատի ունի Հայ Գրականութիւնը դասագիրքը:
3. *Յակոբ Օջական-Վահան Թէքէեան*, ներածական եւ ծանօթագրութիւններ Վաչէ Ղազարեանի, Պէրոթ, 1985, էջ 134:
4. Արշակ Ալպոյանեան, *Վահան Թէքէեան*, Պէրոթ, 1988, էջ 317:
5. *Նամականի*, կազմեց, խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Աւետիս Սանճեան, Լոս Անճելոս, 1983, էջ 389:
6. Տես՝ կցեալ նամակ թիւ 1:
7. Սոյն նամակագրութիւնը եւ Դասագիրքերու Ծանձնածոյղովին վերաբերող նիւթերը կը գտնուին առանձին թղթապանակի մը մէջ, զոր ի յայտ բերած ենք Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան արխիւին մէջ, որ կը մնան անոնք:
8. Թէքէեանի այս եւ յաջորդ կարծիքը նոյնպէս քաղած ենք վերոյիշեալ թղթապանակին նիւթերէն:
9. *Վահան Թէքէեան, Մամուլի մէջ տպուած եւ անտիպ երկեր ու նամակներ*, հաւաքեց ու ծանօթագրեց Վաչէ Ղազարեան, Պէրոթ, 1987, էջ 292:
10. Տես՝ Յ. Օջական, *Նամականի*, հտ. Ա., Պէրոթ, 1983, էջ 15-16:
11. Այդպէս կը ճշդենք թուականը, նկատի առնելով որ Օջական իր Յառաջաբանին թուական դրած է Յուլիս 1942-ը:
12. Մոշեղ Իշխան, *Իմ Տխտցիներս*, Պէրոթ, 1984, էջ 15:
13. Յ. Օջական, *Երկեր*, Երեւան, 1979, էջ 7:
14. Յ. Օջական, *Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան*, Ա.-Բ. գիրք, Երուսաղէմ, 1945, էջ 9:

15. Օշականի ստորեւ հրատարակուող քոչոր նամակներն ալ ձեռագիր են: Ձեռագիր են նաեւ Թէքեանի գրութիւնները, մինչ մեքենագիր են կիրակոսեանի նամակները: Բոլորին պարագային ալ զանոնք կը հրատարակենք անփոփոխ:
16. Վերջին այս նախադասութիւնը ձեռագիր է, ի տարբերութիւն մեքենագրուած միւս հատուածներուն:
17. Ծառան Պերպերեան, հայ մանկավարժ, որ այդ շրջանին կը դաստանդէր Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանը:
18. Պիտի ըլլալ՝ օրինակ:
19. Լ. եւ Ջ. Ասատուր, *Թանգարան*, Կ.Պոլիս, 1911:
20. Արամ Անտոնեան, *Գանձարան*, Կ.Պոլիս, 1920
21. Ռուբէն Զարդարեան, *Մեղրագէտ*, (Ջ. գիրք) Կ.Պոլիս, 1914:
22. Լըթոնթ տը Լիլ՝ ֆրանսացի բանաստեղծ եւ թարգմանիչ՝ *Հոմերոսի Իլիադան* եւ *Ոդիսական* դիցազներգութիւններուն:
23. Լ. Արսէն Բագրատունի, *Հայկ Դիցազն*, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1858:

Ա. Տ.

ON THE HISTORY OF HAKOB OSHAKAN'S THE ARMENIAN LITERATURE

(SUMMARY)

ANTRANIK DAKESSIAN

After a short and concise introduction about the odyssey of the publication of Hakob Oshakan's **Hay Grakanoutiun** (Armenian Literature), Mr. Dakessian presents some unpublished material comprising the correspondence between Hakob Oshakan, and Grigor Kirakosian, the director of the Melkonian Educational Institute, Nicosia, Cyprus. Moreover, the material given here includes two reports by Vahan Tekeyan, evaluating two of the textbook manuscripts presented to the Ad hoc Committee, created by the Central Committee of the Armenian General Benevolent Union, which also had decided the publication of a series of textbooks of different subjects, for the use of high school students of the Armenian Diaspora, and have had declared opening of a competition inviting Armenian intellectuals, writers and men of letters to submit their manuscripts.

The correspondence published here, reveals the process of discussion between the author and Grigor Kirakosian about the contents of the textbook, after the Ad hoc Committee had decided upon the Oshakan manuscript, recommended by Vahan Tekeyan.